

свого розвитку в Україні. На нашу думку, створенню цих фінансових інститутів слід приділити більшу увагу, адже в перспективі вони зможуть заповнити нішу надання споживчих кредитів населенню та коротко- і середньострокових кредитів для бізнесу.

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити такий висновок. Грошові заощадження населення на сьогодні є чи не єдиним реальним внутрішнім джерелом фінансування української економіки. Для того щоб вони приносили дохід власникам та економічну вигоду іншим суб'єктам ринку, необхідно напрацювати ефективні способи залучення цих коштів на фінансовий ринок та подальшого їх інвестування в реальний сектор економіки. Велику увагу слід приділити захисту заощаджень дрібних інвесторів.

В Україні на ринку заощаджень поки що найкраще працюють банки. Проте з досягненням реальної макроекономічної стабілізації та подальшим розвитком фінансового ринку банки відчують значну конкуренцію з боку небанківських фінансових установ. Тепер якраз формується законодавча база, удосконалюється державне регулювання та система нагляду за даними фінансовими посередниками. Адже основною умовою безпеки фінансової системи є надійність наявних інститутів.

І. Б. Івасів

Київський національний економічний університет,
м. Київ

ЩОДО ЧИННИКІВ СТИМУЛЮВАННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Економічна теорія, що ґрунтується на реаліях економіки розвинутих країн, свідчить, що розмір планових інвестицій у суспільстві тотожний заощадженням, а отже, і залежить від останніх.

З поміж усіх основних економічних агентів, до яких належать фірми (підприємства), органи державної влади та домашні господарства, лише населення заощаджує більше ніж споживає. Звичайно це стосується економічно розвинутих країн. Натомість у тих країнах, де рівень заощаджень домашніх господарств низький, ресурси для економічного зростання обмежені.

Брак інвестиційних ресурсів особливо характерний для країн, що переживають процеси трансформації, до яких, зокрема, належить і Україна. Часто говорять про важливе значення для економік таких країн іноземних інвестицій. Це справедливо, проте, на

нашу думку, приплив коштів від іноземних інвесторів насамперед виконує сигнальну функцію, оскільки засвідчує наявність сприятливих умов для ведення бізнесу в країні, однак не може в достатній мірі забезпечити інвестиційних потреб суспільства. Таким чином, розвиток саме внутрішніх джерел економічного зростання, і особливо заощаджень населення, постає як основне завдання економічної політики на найближчу перспективу.

Натомість доводиться констатувати, що протягом десяти останніх років домашні господарства і банки існували практично ізольовано один від одного. З одного боку, для українських банків до недавнього часу фактично не становили інтересу економічні агенти, на руках яких, за мінімальними оцінками, перебуває 10 млрд доларів США, а річні доходи лише за офіційними даними становлять понад 10 млрд грн¹. З іншого боку, знецінення заощаджень вкладників Ощадного банку, шахрайства так званих трастів, гучні скандали стосовно банкрутств банків (як реальних, так і штучних чи удаваних) надовго відбили в населення бажання співпрацювати з банками. Красномовний факт: за приблизними підрахунками до 70 % населення України не має жодних рахунків у банках!

Це дає підстави для таких двох висновків:

Перший — прикрий, полягає в тому, що банківська система України поки не виконує своєї основної ролі — функції фінансового посередника, оскільки за наявності у вітчизняних підприємств гострої потреби в модернізації виробничих потужностей значна частка потенційних інвестиційних ресурсів, яка перебуває на руках у населення, фактично вилучена з інвестиційного процесу.

Другий висновок — обнадійливий: останніми роками ситуація змінюється на краще. І хоча ще не можна об'єктивно заявляти, що домашні господарства постали в центрі уваги банківської системи України, певні зрушення в цій царині очевидні. З 1998 р. спостерігається стійка тенденція до зростання обсягу депозитів фізичних осіб: на 41,9 % — у 1998 р., 37,4 % — у 1999 р., 40,6% — у 2000 р., 53,5 % — за 11 місяців 2001 р. Станом на 1 грудня 2001 р. депозитні зобов'язання банків перед населенням становили 10103 млн грн, що становить приблизно чверть від загальних зобов'язань банків України. Переважна частка цих коштів (73,7 %) носить строковий характер, а 22,3 % є онкольними вкладками².

Таким чином, тепер потрібно закріпити та поглибити дані по-

¹ Розраховано за: Бюлетень Національного банку України. — 2001. — № 11. — С.50—51

² Там само. — С. 120—121.

зитивні тенденції.

Які ж чинники підтримують ізоляцію домашніх господарств України від банківської системи?

На наш погляд, найважливішим з них є загальна недовіра населення до банків. При цьому недовіра до банків спостерігається не лише серед людей старшого покоління чи осіб із середньою та середньою спеціальною освітою, а й серед молоді та осіб з вищою освітою, ба навіть серед дипломованих економістів. Цікавим з цього приводу було впровадження зарплатного карткового проекту в Київському національному економічному університеті. Чимало викладачів у приватних бесідах висловлювались проти проекту, мотивуючи це страхом втратити кошти через банкрутство банку—емітента карток.

Частина пересічних громадян не відчуває довіри і до керівників банків через участь низки банківських топ-менеджерів у політичних об'єднаннях як фігурантів відкритих кримінальних справ (незважаючи на реальність та перспективність більшості з таких справ) тощо.

Потужним негативним чинником, який стримує розвиток банківської системи України, є інфляційні очікування економічних агентів, зокрема населення. Насправді інфляційні очікування є загальною «хворобою» країн, які переживають період трансформації. Справедливо буде сказати, що кращим лікарем цієї «хвороби» є час і послідовна економічна політика, яка не дає підстав для значних коливань рівня цін та обмінного валютного курсу. І чим тривалішою буде стабільність національної грошової одиниці, тим більше довіри вона викликатиме.

Цей висновок підтверджує аналіз ситуації 2000 — 2001 рр. у нашій країні, коли спостерігалась відносна курсова стабілізація, а дохідність депозитів у національній валюті вдвічі-утричі перевищувала дохідність аналогічних валютних вкладів. Як свідчать дані таблиць, у 2000 р. частка депозитів населення в національній валюті трохи скоротилась, а частка довгострокових вкладів дещо зросла (на 1,7 %). І тільки у 2001 р., коли сталість гривні ставала дедалі очевиднішою, намітілись позитивні тенденції у структурі депозитів населення. Так, гривнева частка депозитів збільшилась за 11 місяців 2001 р. на 5,5 %, а частка довгострокових вкладів — на 9,7%. Таким чином, продовження політики макроекономічної стабілізації є однією з передумов довіри населення до банків. Однак можливостей штучно прискорити період подолання недовіри економічних агентів у владних структур не багато. І навряд чи можна робити закиди пересічним громадянам щодо відсутності патріотизму чи здорового

глузду, особливо зважаючи на останні події в Аргентині, що до недавнього часу була одним з лідерів «третього світу», не кажучи вже про ситуацію серпня—вересня 1998 р. в нашій країні.

Таблиця 1

ДЕПОЗИТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БАНКІВ УКРАЇНИ ПЕРЕД ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ, ДЕНОМІНОВАНІ В ГРИВНІ³

Роки	Вклади населення в національній валюті, млн грн	Частка у структурі вкладів населення, %
1998	1824	59,0
1999	2167	50,6
2000	3315	50,4
1.12.2001	5649	55,9

Таблиця 2

ДОВГОСТРОКОВІ ДЕПОЗИТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БАНКІВ УКРАЇНИ ПЕРЕД ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ⁴

Роки	Довгострокові вклади населення, млн грн	Частка у структурі вкладів населення, %
1998	409	13,2
1999	518	12,1
2000	907	13,8
1.12.2001	2373	23,5

Крім цих основних проблем, котрі стримують зростання депозитів населення, потрібно відзначити і неготовність більшості банків працювати з населенням. Власний досвід автора засвідчує, що навіть у тих банках, де дійсно зрозуміли важливість співпраці з фізичними особами, система обслуговування фізичних осіб ще далека від досконалості. Роздрібний бізнес доволі специфічний і цю специфіку важко врахувати кредитним установам, які протягом десяти років орієнтувались на обслуговування юридичних осіб (а певна частина таких установ якраз і створювалась для обслуговування певної групи суб'єктів господарювання). Тим більше безперспективним є перенесення усталених підходів на обслугову-

³ Розраховано за: Бюлетень Національного банку України. — 2001. — № 11. — С.120—121.

⁴ Так само.

вання домашніх господарств; потрібно розбудовувати систему роздрібного бізнесу в банку. А це процес трудомісткий та витратний.

Для подолання визначених вище негативних чинників і підвищення ролі домашніх господарств як постачальника інвестиційних коштів можна також запропонувати такі заходи:

1. Розвиток системи гарантування вкладів фізичних осіб. Мається на увазі поступове підвищення суми відшкодування вкладів за кожним банком з Фонду гарантування, забезпечення прозорості діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, інформування громадськості щодо наслідків повернення коштів вкладникам банків «Україна», «Слов'янський» тощо.

2. Стимулювання на державному рівні системи безготівкових розрахунків населення та дистанційного обслуговування банками фізичних осіб, запровадження національної системи масових електронних платежів. Такі заходи матимуть значний опосередкований вплив на повернення коштів «з панчів» у банківську систему. Вони просто змусять фізичних осіб розпочати (чи відновити) співпрацю з банками, а коли накопичиться позитивний досвід такої співпраці — зменшать схильність до споживання і підвищать обсяги та терміни заощаджень.

Повертаючись до прикладу із зарплатним проектом у КНЕУ, можна сказати, що ставлення багатьох працівників університету до банків уже зазнало зміни на краще. Аналіз подальшої ситуації становить інтерес, тож до нього цікаво повернутись приблизно через рік.

3. Лібералізація процедури допуску іноземних банків на ринок банківських послуг України. Іноземні банки із солідним капіталом, репутацією та готовими технологіями роботи з фізичними особами могли б загострити конкуренцію на даному сегменті ринку (чого, здається, бояться вітчизняні банкіри), від чого б виграли споживачі банківських послуг, а відтак і реальна економіка країни, яка б отримала додаткові кошти, необхідні для її реструктуризації.

Окремо б хотілося зупинитись і на чиннику, який визначається низкою фахівців як стимулюючий інвестиційний потенціал і який періодично перед черговими виборами потрапляє у центр громадської уваги. Мова йде про компенсацію коштів вкладників Ощадного банку. Розробники різноманітних проектів часто виділяють три основні причини необхідності компенсації вкладів: принцип справедливості; розблокування купівельного попиту населення; нарощення пасивів банків і, відповідно, їх інвестиційного потенціалу.

На нашу думку, усі розмови про повернення коштів вкладникам Ощадбанку в наш час є зайвими. Однак, оскільки політична доцільність у багатьох випадках превалює над економічною, долучимося до дискусії щодо потенційної суми компенсації.

Для деяких політичних діячів це питання виглядає просто, а їх аргументація виглядає так: оскільки інфляція 1992 — 1994 рр. знищила заощадження вкладників, то держава повинна компенсувати їх принаймні в номінальній сумі. При цьому ігнорується факт, що реальна купівельна спроможність коштів на вкладах значно відрізнялась не тільки в періоди 1991 — 1994 рр., чи періоди 1998 — 1991 рр., а й у 1998 р. порівняно, наприклад, з 1970 р. чи 1980 р.

Тепер політики певної орієнтації намагаються замовчувати факт, що саме за радянських часів слід шукати і коріння інфляції початку 90-х років. Основними причинами інфляції стали бюджетний дефіцит, який досяг у 1989 р. близько 10% ВВП, і пов'язане з цим зростання державного боргу (398,2 млрд крб у 1989 р. порівняно з 141,6 млрд крб у 1985 р.); невідповідність між темпами зростання доходів населення та виробництва товарів народного споживання, яка в умовах адміністративного регулювання цін набувала вигляду товарного дефіциту та «зайвих грошей», що частково переходили в заощадження⁵. Останнє стало помітним ще на початку 70-х років. Зокрема, Ю. Авдіянець тоді писав, що «в даний час, коли обсяг грошових ресурсів населення продовжує перевищувати ринковий фонд товарів, частина грошових доходів заощаджується», унаслідок чого «потенційний попит населення більший за кредитний». А. Севастьянов характеризував це явище як «відкладений платіжний попит населення»⁶. За підрахунками вчених, у 1980—1985 рр. розмір інфляції споживчого ринку в СРСР становив 2,3—8 % відносно середньорічних державних роздрібних цін 1970 р., у 1986 р. — 4,7%, 1988 р., — 12,2%, 1990 р. — 18,9 %. Одночасно з цим відбувалось і розширення готівкового обороту: в 1988 р. приріст готівки дорівнював 50 %, у 1989 — 56 %, 1990 — 26 %, а в 1991 р. грошова емісія досягла рекордної на той час суми — 140 млрд крб при 1,7 трлн крб грошової маси, не забезпеченої товарним покриттям⁷. Таким чином, період з початку 70-х і до кінця 80-х років є прикладом ві-

⁵ *Абалкин Л. И.* Неиспользованный шанс: Полтора года в правительстве. — М.: Политиздат, 1991. — С. 91.

⁶ *Барановский Н. Д.* Проблемы кредита и денежного оборота в условиях развитого социализма. — М.: Финансы, 1974. — С. 215.

⁷ *Масол В.* Упущенный шанс. — К.: Молодь, 1993. — С. 151.

домого в економічній теорії 1-го етапу розвитку інфляції, яка з 1990 р. стала виходити з-під контролю, а після розпаду СРСР перетворилась у гіперінфляцію в більшості нових незалежних держав.

Можна погодитись, що частина вини за знецінення вкладів лежить і на владі незалежної України. Замість заходів, спрямованих на «зв'язування» інфляції, наприклад, за допомогою включення у сферу грошових відносин частини державної власності (засобів виробництва, житлового фонду, цінних паперів тощо), та поступове подолання її причин, керівництво України надало перевагу експансіоністській політиці. З іншого боку, можливості здійснювати власну економічну політику тоді ще були обмежені.

Таким чином, повна компенсація вкладів нічого не має спільного з принципом справедливості. Якщо вже не можна «заморозити» це питання до кращих часів, то найраціональнішим слід уважати підхід, запропонований М. Савлуком та Н. Дорофєєвою, згідно з яким вартість вкладів перераховується в певній пропорції (вони пропонують 15 % номінальної вартості вкладів) і оформляється у вигляді державного боргу⁸.

Інше питання — джерела погашення. У більшості пропозицій як джерело погашення фігурує державний бюджет. Потрібно зазначити, що автор не погоджується з уживанням терміна «державний бюджет» мало не до всіх випадків функціонування бюджетного процесу. У даному контексті доречніше, на наш погляд, використовувати термін «кошти платників податків». Зайве говорити, що не всі теперішні платники податків були вкладниками Ощадного банку, а з часом частка колишніх вкладників у структурі платників податків ще більше знижуватиметься. Таким чином, постає питання про справедливість використання коштів платників податків на реалізацію проекту, який є сумнівним з погляду того ж принципу справедливості.

Інше питання — про доцільність компенсації вкладів. Повторюємо, що ми не бачимо такої доцільності, оскільки подібні заходи можуть «підірвати» грошовий ринок, негативно позначатись на стабільності гривні, що не дасть змоги реалізувати провідні чинники стимулювання заощаджень.

⁸ Савлук М., Дорофєєва Н. Чи спроможна Україна повернути борги закладами населення до Ощадного банку та Держстраху колишнього СРСР? // Вісник НБУ. — 2001. — №10. — С. 5—7.